

ESKİ TÜRKÇEDE YIDAK, SİDAR, BULUD KELİMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Aybüke Betül DOĞAN¹

ÖZET

Eski Türkçede yer bildiren yakın anlamlı *yıyak*, *sıyar* ve *buluğ* kelimeleri incelenmiş; belli başlı Eski Türkçe metinler taranmak suretiyle, bu kelimelerin kullanım farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Köktürkçe, Eski Uygurcaya ek olarak Karahanlıca metinlerden Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig de değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırmada, Eski Türkçenin hangi döneminde, hangi kelimenin daha sıklıkla tercih edildiğine ve yanına hangi unsurları aldığına dikkat çekilmiştir. Çalışma yapılırken Eski Türkçe döneme ait metinlerden bir araştırma alanı belirlenmiş; bu metinler dışında tarama yapılmamıştır. Bu durum, incelememizin sınırlılığını belirlemiştir. Bunun yanı sıra, çağdaş Türk lehçelerinde ve Tarama Sözlüğü'nde *yıyak*, *sıyar* ve *buluğ* kelimelerinin birbir karşılığı olup olmadığına bakılmış, ilgili kelimelerden örnekler gösterilmiş; etimolojilerine ve söz grupları içindeki durumuna değinilmiştir. Böylece Eski Türkçenin aynı kavram alanını karşılayan *yıyak*, *sıyar* ve *buluğ* "taraf, yön, cihet, yan" kelimelerinin söz varlığı içindeki durumu açıklanmaya çalışılarak bu alanda katkı sağlanmasına hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, Karahanlıca, söz varlığı, etimoloji, söz dizimi.

AN INVESTIGATION ON OLD TURKIC'S YIDAK, SIDAR, BULUD'S TERMS

ABSTRACT

Close meanings *yıyak*, *sıyar* and *buluğ*, which indicate the meaning of place in Old Turkic, were examined; by scanning certain Old Turkic texts, the usage differences of these words were tried to be revealed. Divan-ı Lugati't-Türk and Kutadgu Bilig were also evaluated in Karakhanid texts in addition to Kokturk and Old Uighur. Research, which is the period in which the Old Turkic word that's often more preferred and noted that beside these words which drew elements. When the study was carried out, a research area was determined from texts belonging to Old Turkic; these texts are not scanned except. This determines the limit of our examination. In addition, in the

¹ Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş. Gör. betulkiymaz@duzce.edu.tr

contemporary Turkish dialects and the Dictionary of Scanning, it is looked at whether these words are exact equivalent. Examples from related words are shown. The condition of these words and the situation within the speech groups are explained. Thus, it is aimed to contribute by explaining the situation in the vocabulary of these words which meet the same concept field.

Key words: Old Turkic, Karakhanid Turkic, vocabulary, etymology, syntax.

GİRİŞ

Eski Türkçede ad biliminin bir kolu olan yer adları üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Sadettin Gömeç'in "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları"², "Şine Usu Yazıtında Geçen Yer Adları Üzerine"³, "Divanü Lûgat-it-Türk'te Geçen Yer Adları"⁴, "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler"⁵ adlı makaleleri, Erhan Aydın'ın *Eski Türk Yer Adları*⁶ adlı eseri, Eski Türkçenin toponomisi üzerine önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca yine bu konuda Hasan Eren'in "Yer Adlarımızın Dili"⁷ konferansı, Türkçe toponomisi ile ilgili olarak genel bir değerlendirme içermektedir. Bu çalışmada ise ad bilimin bir dalı olan toponomi yerine; belli bir *tarafa, yere, cihete* yönelik ifade olunan, birbiriyle yakın veya benzer anlam içeren Eski Türkçe *yıñak, sıñar, buluş* sözcükleri ele alınmıştır. Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlı döneminden belli bir araştırma alanı seçilip o metinler üzerinden bu kelimelerin varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tespit edilen söz grupları ve yapılar, araştırmacının transkripsiyonuna bağlı kalınarak örneklendirilmiştir⁸. Söz gruplarındaki konumu, yanına hangi isim unsurlarını aldığı incelemede dikkat çeken noktalardır. Taraf, yer ve yön işaretleyicisi bu kelimelerin, Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıcada kullanım sıklığına metinler aracılığıyla açıklık kazandırılması amaçlanmıştır. Tespit sonucu elde edilen bulgular, Eski Türkçede birbirinin yerine kullanım özelliği gösteren üç kelimenin benzer ve farklılıkları, Türkçe'nin en eski yazılı kaynaklarından itibaren kelime seçiminde takındığı tavrı sergilemesi açısından önem arz etmektedir.

² Belleten, LXIV/240, Ankara, 2001.

³ Türk Kültürü, 39/453, Ankara, 2001.

⁴ Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 28, S. 46, s. 01-34, 2009.

⁵ Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 27, S. 44, s. 01-20, 2008.

⁶ Erhan Aydın, *Eski Türk Yer Adları*, Eski Türk Yazıtlarına Göre, Kömen Yayınları, 2012.

⁷ Türk Dil Kurumunda 3 Nisan 1965'te okunan konferans.

⁸ Madde başında belirtilen *yıñak, sıñar* ve *buluş* transkribi ise bizim tercihimizdir.

Ana hatlarıyla çalışmamıza başlamadan evvel, Türkologların bu kelimelerle ilgili görüş ve tespitlerine yer vermek gerekmektedir. “Türkçede cihet mefhumu ve bununla ilgili tabirler” adlı makalesinde Reşit Rahmeti Arat; A başlığının birinci maddesinde *cihet mânâsına gelen isim ve yer zarfları* adı altında bu kelimeleri değerlendirebilir (2010, ss. 1-3). Tarafımızca yapılan çalışmada ise derlem alanına farklı metinler daha ilave edilmiş; araştırmacıların kelimeler üzerine yaptığı açıklamalar ve yorumlar da göz önüne alınarak söz grupları içerisinde *sıyar*, *buluğ* ve *yıyak* sözcüklerinin sentaktik özelliklerine, morfolojik açıdan hangi eklerle çekime girmeyi tercih ettiğine ve Eski Türkçedeki kullanım sıklıklarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Kemal Eraslan da *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı kitabında bu sözcükleri *yer zarfları* başlığı altında göstermiş (2012, s. 211) ve yer zarflarının altıncı kısmında bazı kelime grupları altında *yıyak*, *sıyar* ile kurulu söz öbeklerini örneklendirmiştir.

A. von Gabain’in, *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında da konuyla ilgili kelimeler hakkında tespitler yer alır. Buna göre Gabain’in *yıyak*, *sıyar* ve *buluğ* hakkında ele aldığı örneklerde, bu sözcüklerin ayrılma eki alan isimlerle birlikteliğine vurgu yapılır: *öydüin sıyar* “önde”, *ontun yıyak* “on gök doğrultusunda”, *küntün buluğ* “güneyde”. Ayrıca ayrılma hâli eki almış isimlerin nereden? sorusuna cevap vermekten ziyade *yön gösterme* işlevine dikkat çekilir (Gabain, 2007, s. 64). Aynı eserde, *yıyak* sözcüğünün yalın hâldeki isme geldiği örnek de mevcuttur: *kün ortu yıyak* “gün ortasına kadar” (2007, s. 98). *Yıyak* yanına isimden sıfat yapan “+ki, +kı” ekini de almıştır: *tört yıyıkdağı* “dört gök çevresindeki”. Bunun yanı sıra Gabain, “doğrultusunda, tarafa, çift şeyin teki, gibi” anlamlarındaki *sıyar* sözcüğünün kalıplaşmış ifadeler içerisinde yer aldığına da işaret eder: *Kayutin sıyar ... antın sıyar ...* [U II 29, 19] “hangi taraftan ... o tarafa” (2007, s. 72). Ayrıca *sıyar* kelimesi sıfat tamlamasının tamlayan yapısı içerisinde de tanıklanır (2007, ss. 99-100): *yirdü sıyarkı yıl* “kuzey rüzgârı” [M III 10,10], *birkarudun sıyar yıl* “güney rüzgârı” [M III 10, 14]. Bunlara ilave olarak, “+Din” ekinin üleştirme ve toplama anlamında vasıflık bildirdiği örnekler arasında *sıyar* ve *buluğ* sözcükleriyle kurulu yapılar da örneklendirilmiştir: *koptun sıyar* “her yerde” [TT III 60], *öydüin күntün buluğda* “güney doğuda”, *törttin sıyar* “her yerde, dört bir yanda” (2007, s. 114). Türkisch Turfantexte III, Manichaica III, Uigarica II adlı eserlerden seçilmiş adı geçen örnekler, Gabain’e ait *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserden alıntılanmıştır.

Yer bildiren bu sözcüklerle ilgili yapılmış tespit ve değerlendirmeleri kısaca bu şekilde özetlemek mümkündür. Takip

eden kısımda *yıñak*, *sıñar* ve *buluñ* sözcüklerinin Eski Türkçe söz varlığındaki durum tespiti ile bunun yanı sıra dikkat çeken sentaktik ve semantik kimi özelliklerine değinilecektir.

1. Yıñak:

Taraf, cihet demektir. Räsänen, *jyñak* maddesi altında bu kelimeyi, “yön, gökyüzü”⁹ anlamlarıyla kaydetmiş ve sadece Eski Uygurcadan örnekleri tanık göstermiştir (1969, s. 201). Yong Song Li, *yıñak* kelimesinin Uygurca bir sontakı olduğunu belirtir ve çıkma durumundaki kelimelerle kullanılarak “tarafa, taraftan, tarafta” gibi anlamlara geldiğinin altını çizer (2004, s. 552). Uygurca metinlerden aldığı *törtidin yıñak* “dört tarafta” (MaitrHbA, s. 22); *tağdın yıñak* “kuzey tarafta” (AY, s. 357) örneklerde çıkma durum eki almış yapılar bir aradadır. Ayrıca Eski Türkçenin başka bir tarihi kolunda, bu kelimenin var olduğuna dair bir tespite yer vermemiş dolayısıyla Köktürkçe ya da Karahanlıcada bu kelimeyi tanıklamamıştır. ED’de bu kelime “belli bir alan, yön, taraf”¹⁰ anlamıyla tercüme edilir (ED, s. 949a). Clauson, *yıñak* kelimesinin bazı metinlerde “yol” anlamını karşıladığını da ekler: *ozku kutrulku yol yıñakıñ* söz grubunu gösterir. Çeviriye¹¹ göre bu söz grubu, “kurtuluş yolu” mânâsındadır ve *yol yıñak* kelimeleri hendiadyoin oluşturur (ED, s. 949a). Kastedilen “yol” ise, mecazî bir anlam içermektedir. TT VII Index’te, bu kelime *yıñgaq* maddesinde değerlendirilmiştir. Buna göre; yön, yan, taraf, cihet anlamları kastedilmektedir: *kidin yıñgaq* 15/24, 24/5; *kidin yıñgaqınta* 16/5; *kündin yıñgaq* 15/23, *öngdün yıñgaq qapıy* 15/22, 16/2; *öngidün kündin yıñgaq* 25/15, *tağdın yıñgaqta* 15/14.

Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ile Orhun Yazıtlarında “taraf, yön” anlamında veya başka bir anlamda *yıñak* kelimesine tanık olunmamaktadır (Aydın, 2013, s. 512 - Aydın, 2012, s. 190). Ayrıca Uygur Kağanlığı dönemine ait Tes, Tariat (Terh) ve Şine Usu Yazıtlarında da tespit edilememiş bir kelimedir (Aydın, 2011, s. 108). Runik harfli Eski Türkçe metinlerin aksine Eski Uygurcanın söz varlığında *yıñak* kelimesinin işlek olduğu ve farklı metinlerde birden “yer, yön, cihet, taraf” anlamıyla yaşadığı gözlenmektedir: *tört yıñak örtendi* “dört taraf yandı, tutuştu”(U IV - C, s. 164), *tört yıñakdın kelmiş arkaş yalavaçlar* “dört taraftan gelmiş kervan ve elçiler” (Das., s. 98), *törtidin yıñak örtlüg yalınlıg temirliñ çkarlar* “dört taraftan alevli demirden çarklar” (UM II, s. 82), *törtidin yıñak küzetürler* (Diş. s. 520) “dört yönü korurlar” (Diş. s.128).

⁹ ‘richtung, himmelsgegend’.

¹⁰ ‘direction; point of the compass’.

¹¹ ‘The way and direction to salvation’.

Eski Uygurca metinlerden sıralanan örneklerde *törtđin yışak / tört yışak / tört yıřakđın* söz grubunun bir bütünlük arz ettiği dikkat çeker. *Yışak* yer bildirme fonksiyonuyla sıklıkla *tört* ve *törtđin* kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Böylece “çepeçevre sarılmış”, “bütün etraf”, “dört taraf” anlamları kastedilmiştir. Cümlelerin bağlamına göre ayrılma ya da belirtme hâli ekiyle yorumlanmaya açıktır. Söz gruplarında *yışak* kelimesi, yalın durumda ya da +DİN eki alarak ayrılma hâli konumunda yer almıştır ve bu yolla cümle içerisinde “taraf, tarafta, tarafı” anlamlarını karşılamıştır.

Himavanti tagning yışakında “Himalaya dağı cihetinde” (UM II, s. 13), *Baranas kentiniñ tagđın yışak argu*¹² “Branas adlı kentin dağı tarafındaki nehir” (Das., s. 73) örneklerinde ise özel olarak belirtilmiş bir dağı yönüne / tarafına işaret edilmiş ve dağı bulunmaya tarafa gönderme yapılmıştır. Ayrıca doğrudan yön bildiren doğu, batı, kuzey, güney gibi isimlerin tamlananı olarak görev aldığı tanıklanmıştır: *ög(=ng)tiün yışaq* “doğru yönüne doğru” (Hamilton, 2011, s. 29), *küntin yışak oşrugta* “güneyden tarafta (yer alan) ada” (Ayazlı, 2012, s. 155), *öğđün yışakında küntin yışakında tagđın yışakında* “doğru, güney ve dağı tarafından” (BT VIII: Satır 59-60).

Aynı anlama gelen *buluş yışak* kelimelerinin bir arada kullanılarak ikileme oluşturduğu da dikkat çeker: *buluş yışak arıtı ukmazlar* “hiçbir köşe bucak bilemezler” (UM II, s. 43). Nitekim Clauson da, bu iki kelimenin Uygurcada yakın anlama sahip kelimeler olduğuna dikkat çeker (ED, s. 949a).

Fizikî açıdan bir yön bildirmesinin yanı sıra soyut işlevi de Eski Uygurca metinlerden örneklenilmektedir: *kayu korkunçsız yışak erser* “hangi korkusuz tarafta ise” (U IV - C: s. 83). Burada korkunun olmadığı tarafın tercihi dile getirilmiş ve o safta olmaktan bahsedilmiştir.

Karahanlı döneminde ise *yışak* kelimesi, *yanğak* şeklinde geçmektedir: *teğme yanğaktın budun aklışdı* “her taraftan halk akıştı” (Atalay, 1998, s. 241). Bu kullanımıyla fonetik açıdan kısmi değişime kaydedilmekle birlikte [yışak>yanğak / ı>a] aynı anlamla devam ettiği gözlenmiştir. Dankoff ve Kelly’nin çalışmasında bu sözcük için, YANKA’Q / yanğaq maddesi altında “herhangi bir şeyin bir tarafı” anlamı verilmiştir (1984, s. 342a). Örnek, *qapuy yanğaqi* “kapı dikmesi” olarak gösterilir. *Yanğak* ya da *yanğaq* şeklinde iki farklı şekilde okunan “taraf” anlamının yanı sıra bu konuyla ilişkili, benzer başka bir kullanım daha tespit edilir (Dan-Kelly, 1984, s. 337b). Bu

¹² Talas ve Balasagun arasındaki halk ve yer (Gabain, 2007, s. 261).

ise “bir nehrin kenarı, bir kanalın kıyısı”¹³ olarak tercüme edilen, YANKA’ şeklinde transliterasyonu yapılan *yaña* maddesidir. Bir tarafa, bir kenara veya bir kıyıya işaret etmesi dolayısıyla *yaña* kelimesinin de *yıñak* maddesi ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Kutadgu Bilig’de bu anlama gelen *yıñak* kelimesi ve türevleri *yıngak*, *yanğak* kelimeleri tespit edilmemiştir.

Tarama Sözlüğü’nde ise bu kelime geçmemektedir. Fonetik olarak benzer bir *yıñak* kelimesi mevcuttur. Ancak onun da *yıngak* kelimesinin karşıladığı anlamla bir bağlantısı yoktur (TS, s. 4584).

Yıñak kelimesinin karşıladığı “taraf, yan, cihet, yön” gibi anlam alanlarının Çağdaş lehçelerdeki görünümüne bakıldığında çeşitli şekillerde tanımlanmakla beraber *yıñak* olarak yaşamadığı tespit edilmiştir. Buna göre TT. *cihet*; AT. *cähät*, BT. *yak, yan, taraf, yünalış*, KazT. *bağut, tarap*, KırT. *tarap, cak*, ÖT. *cihät, tãmân*, TaT. *yak, yan, taraf, yünalış*, TürkT. *tarap, yän*, UyT. *çät, täräp, yak* şekillerindedir. TT. *taraf*; AT. *täräf*, BT. *taraf, yak*, KazT. *tarap, jak*, KırT. *can-cak, tarap*, ÖT. *täräf*, Tat. *taraf, yak*, TürkT. *tarap*, UyT. *täräp, yak* olarak yaşamaktadır. TT. *yan*; AT. *yan*, BT. *yan, yak, kabırğa*, KazT. *jan*, KırT. *can*, ÖT. *yän*, Tat. *yan, yak, kabırğa*, TürkT. *yän*, qapdal, UyT. *yan* şeklindedir. TT. *Yön*; AT *yön, istigämät, cähät*, BT. *yün, yak, taraf, jak, bağut*, KırT. *cak*, ÖT. *yän, tãmân, yäk*, TatT. *yak, yün, taraf*, TürkT. *yän, tarap*, UyT. *täräp, yak, yan* olarak kullanım alanına sahiptir (Ercilasun vd, 1991: s. 102, s. 850, s. 962, s. 994). Dolayısıyla Eski Türkçede varlık bulan *yıñak* sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerinin hepsi göz önünde tutulduğunda yaşamadığı, bu sözcük yerine *yan, cihät, tarap, yünalış* gibi tercih edildiği anlaşılmıştır. Kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki durumu hakkında, Özlem Ayazlı’nın çalışmasından da yararlanılmıştır. Buna göre *yıñak* kelimesinin Türkçe, Anadolu ağızları, Özbekçe, Sarı Uygurca, Altayca, Yakutça, Tuvaca, Hakasça gibi Türk lehçe gruplarında karşılığı bulunmamaktadır (2016, s. 285).

Altay Dillerinin Etimoloji Sözlüğü’nde, Eski Türkçe *yan* “taraf” kelimesinin tarihi Türk lehçeleri ile çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları tespit edilmiş ancak aynı anlama gelen *yıñak* kelimesi ve varyasyonlarıyla karşılaşılması: PTürk. **jän* side (сторона): ET. *jan* (Or., EUy.); KaraT. *jan*, (MK); Gag. *jan*; AT. *jan*; TürkT. *jän*; Sal. *jan*; Hal. *jän*; UyT. *jan*; KrmT. *jan*; TatT. *jan*; KırT. *žan*; KazT. *žan*; KKalpT. *žan*; Kum. *jan*; NogT. *jan*;; SUy. *jan*; HakT. *nan, čan*; Tuv. *čan*; Çuv. *šom* (Starostin, 2003: s. 477).

¹³ 'side of a river, bank of a canal'.

Yıyak kelimesinin gösterilen örnekler ışığında Eski Uygurcada işlek bir kullanıma sahip olduğu, Köktürkçe metinlerde bu kelime tespit edilmeyip “taraf” anlamını sağlayan *buluñ* ve *sınar* kelimelerinin tercih edildiği, Karahanlı Türkçesinde ise sadece DLT’ de *yañāk* maddesinde bu kelimenin yaşadığı sonucu çıkarılmaktadır.

2. Sınar:

Taraf, yön, cihet anlamlarıdır. Eski Türkçe metinlerde “yönünde” anlamıyla edat göreviyle kullanılmıştır (Erdal, 2004, s. 332). Ayrıca “yarım” ya da “bir çift” anlamlarının da mevcut olduğu görülür. Marcel Erdal, bu kelimeyi edat “postposition” kategorisinde değerlendirir; *sınar* edatının, eski bir zamir olan *si’ şeklinin yönelme hâli ekinden türeme ihtimali üzerinde durur (2004, s. 332). Li de, bu kelimenin sontaki işlevini dile getirir. “Bir şeyin tarafı; çiftin teki” gibi anlamlar verir (2004, s. 410). Köktürkçede *sınar* kelimesinin “yarı, yarım” anlamlarıyla geçtiğine, Uygurca ve Karahanlıcada ise çıkma işlevli yön gösteren bir sontaki olduğuna dikkat çeker. Eski Uygurcadan konuyla ilgili olarak *alkudın sınar* “her tarafta” (AY, s. 111), *törtün sınar* “dört tarafta” (MairH XIV, s. 29) örneklerini gösterir (2004, s. 410). TT VII Index’te “yön, taraf, cihet” anlamında açıklanarak *alquñ sınar* 29/9, *içün sınar orun* söz gruplarıyla örneklendirilir (TT VII IN, s. 116). İsim ve edat kökenli çekim edatları bahsinde *sınar* sözcüğüne yer veren Kemal Eraslan, yapı itibarıyla açık olmayan bu sözcüğün, ödünçleme yoluyla Eski Uygurcanın söz varlığına girdiğini savunur (2012, s. 302). Hatice Şirin ise bu sözcüğe “-den yana, -den tarafa, (savaş düzeninde) ordunun iki kanadından biri; yüzde elli, yarı, yarım” gibi anlamlar verir (2016: s. 288, 334, 415).

Clauson ise “taraf, yön, yan” olarak yorumladığı bu kelimenin, cümlede öncelikle isim pozisyonunda görev aldığını ancak sıklıkla zarf ve edat işlevinin de bulunduğunu vurgular (ED, s. 840b). Köktürkçede “bir şeyin yarısı ve çifti” gibi anlamlarının mevcut olduğunu tekrarlar: *sınar süsi* “ordunun bir kanadı, (yarısı)”. Ayrıca Özbekçenin güney merkezli kolunda “gibi” anlamını da karşılar: *men sınari* “benim gibi”.

Orhun Yazıtlarında “taraf, yan, yön” anlamına gelen *sınar* sözcüğü tespit edilmemiştir (Aydın, 2012). Uygur Kağanlığı dönemine ait runik yazılı metinlerde ise “uç, kenar, taraf” anlamlarıyla *sınar* okunuşuyla karşılaşılmaktadır: *Yılun kol ber<i>din sınar şıp başına tegi çerig etdim*” (Şine Usu Yazıtı D3) “Yılun Kol’un güney ucundan Şıp (ırmağı’nın) kaynağına kadar asker konuşlandırdım” (Aydın, 2011, s. 70). Yenisey Yazıtlarından Hemçik-Çırgakı’nın 8.

satırında ad aktarması içinde de *sıyar* sözcüğü geçer (Aydın, 2013, ss. 109-110): *êlç<i> ergeñe igidmişim? ereşin? yok eşim sıyarım kanta* “Elçi Ergene’yi besleyip büyütmüşüm? yok, eşim (dostum) etrafımdakiler nerede”. Burada *sıyar* sözcüğü, isim görevinde geçmekte ve “etraf - kişinin yakın çevresi” kastedilmektedir. Bu kullanım, Çağdaş Türkçede de mevcuttur.

Sıyar “taraf, yan, yön” sözcüğü ile ilgili birçok Eski Uygurca eserden alıntı yapılabilir: Das., Altun Yaruk 3. Kitap, Kuanşi İm Pusar, Maytrisimit, Hsüan Tsang Biyografisi, Altun Yaruk 7. Kitap gibi eserleri bu amaçla taranmış ve bu kelimenin tespit edildiği Eski Uygurca kaynaklardan birkaçı olmuştur. Bu sebeple, “yan, yön, taraf” anlamlarındaki *sıyar* sözcüğünün Eski Uygurcada işlek bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tört sıñartın kelip ol god keyikniñ avlap altılar “dört taraftan gelip yabani hayvanı avlayıp aldılar” (Das., s.225). Örnekte *yıñak* kelimesi gibi *sıyar* sözcüğünün de *tört* sıfatıyla birlikte yer aldığı görülür. Ancak incelenen metinlerde bu kullanımın sıklığına şahit olunmamaktadır. Eski Uygurcada, “dört taraf, bütün etraf” kastedildiğinde *sıyar* yerine *yıñak* isminin daha çok tercih edildiği gözlenmektedir. Bununla birlikte *sıyar* sözcüğünün Eski Uygurcada *tört* yerine daha çok *on* sıfatının ayrılma hâli formunu tercih etmesi de bir başka dikkat çekici noktadır: *Ontun sıngar etüz körtgürür* “on yönde vücut gösterir” (UM I: s. 189). *Ondın sıngar yırtınçüler* (Ölmez, 1988, s. 29) “on taraftaki dünyalar (Loka)” (Ölmez, 1988, s. 101). *Añım küüm ontun sıngar yırtınçüde kingürü yağılmış erür tip yarlıkadı* (Ölmez, 1988, s. 78) “adım şöretim on taraf dünyada bütünüyle yayılmıştır” (Ölmez, 1988, s. 150). *Köntürür ontun sıngar yırtınçüg* (Ölmez, 1994, s. 75) “on yöndeki dünyayı yönetir” (Ölmez, 1994, s. 112).

Sıyar “yer, yön, taraf”, Eski Uygurca metinlerde sıklıkla yanına “on” sayısını almıştır. Bu duruma, Budizm’de kâinatın yön itibariyle “on” yönden oluştuğuna inanılması etki etmiştir. Pusulada sekiz yön bulunmakla birlikte Budizm’e göre bu sekiz yöne iki yön daha; kâinatın dibi ve yukarı da ilave edilmiştir (Uçar, 2013, s. 33). Neticede on yöne işaret eden anlam *ontun sıngar* yapısı ile sağlanmıştır. *Ontun sıngar* söz grubunun *yirtinçü* ve *yêr* “dünya, yeryüzü” isimlerini nitelemesi de ayrıca bu bilgiyi desteklemektedir. Engin Çetin’in yorumundan ise göğü farklı on cihet yerine, birbirini çevreleyen “on katman” olarak anlamak da mümkündür ve bu anlamı veren yine *sıyar* sözcüğüdür: *Ondın sıngar yêr orunta* (Çetin, 2012 s. 146) “on göğün dünyalarında” (Çetin, 2012, s. 164).

Sınar kelimesinin geçtiği başka bir yapı ise **koptın sınar**'dır: *Ulug yula yarukı teg koptın sınar yaratır siz* "büyük bir meşale gibi her tarafı aydınlatırsınız" (Çetin, 2012, s. 146). **Koptın sınar** "her yönden, her taraftan" (TT III: s. 60). *Kuanşi im pusarınğ alkudın sınar kutadmağ erdemın nomlayu ...* (Kuanşi, ss. 218-219) "Kuanşi im pusar"ın her yere saadet götürme kabiliyetini anlattığını...". Bu örneklerde, **koptın sınar** yapısının "her tarafı, her taraftan" şekillerinde yorumlandığı ve -DIn ekini kendine çektiği gözlenir.

İçtin sınarka iduk nomug [ü]küşrāk takı bilmāzkān süü yarat[di]m artukrak un<ç>suz¹⁴ agduk¹⁵ (Ölmez, 199, s. 100) "iç taraftaki kutsal öğretiyi çok fazla bilmezken ziyadesiyle sıradan, hatalı bir önsöz yazdım" (Ölmez, 1994, s. 117). Bu örnekte ise *sınar* kelimesi ile kutsal öğretinin kastettiği daha derin anlama gönderme yapılmıştır. Böylece soyut anlama hizmet eden bir fonksiyon kazanmıştır. Eski Uygurca dönemden tanıklanan ve "taraf, yer, yön" anlamına işaret eden *sınar*'dan oluşan diğer söz grupları ise şu şekilde örneklendirilebilir: **Oq sınar** "her taraf" (U IV - C: s. 104), **sınarka tarka yırde** "herhangi bir taraftaki sıkıntılı yer" (UM II: s. 27).

Ele alınan örneklerin hepsinden yola çıkılarak Eski Uygurcada işlek bir kullanım alanına sahip olduğu; Köktürk Kağanlığı dönemi yazıtlarında "bir şeyin yarısı, ordunun çift kanatlarından her biri" anlamının yaşadığı anlaşılmaktadır.

Sınar sözcüğünün Karahanlı Türkçesi kaynak metinlerinden DLT ve KB'de görünümü ise şöyle bir durum sergiler:

DLT'de bu kelimeyle ilgili olarak *sınğar* "bir şeyin tarafı, yanı" yanı sıra bu kelimedenden türetildiği düşünülen *sınğarlamak* "yalnız bulunduğu için zayıf görüp öç almak", *sınğarsuk* "iki kişi bir ata bindiğinde ikincinin oturduğu yer" sözcükleri tespit edilir (DLT Dizin: s. 103). Dan-Kelly'e ait DLT çalışmasında bu kelime, *sijnār* maddesinde incelenmiş; "taraf, kenar" anlamıyla açıklanmıştır: "side" of a thing¹⁶. *Sijnārdin yori* "kenardan yürü" örnek olarak gösterilmiştir (1984, s. 341b). Ayrıca DLT Dizinde gösterilen diğer maddelere de yer verilmiş; *sijnarla-* "zayıf bulup öç almak", *sijnarsuq* "at hastalığı" olarak bu kelimeler açıklanmıştır (Dan-Kelly, 1984, s. 163b). Clauson, Kutadgu Bilig'de ise bir atasözü içerisinde *sınar* sözcüğüne yer vermiştir (ED, s. 841a): *tusulmaz kişig kıl öziñde sınar* "sana faydası dokunmayan kişiyi kendinden uzaklaştır, bir kenara koy"

¹⁴ Sıradan.

¹⁵ Hatalı.

¹⁶ Herhangi bir şeyin bir tarafı.

(5538). Bu örnekle birlikte Kutadgu Bilig’de tam on bir yerde *sınar* kelimesinin geçtiği gözlenir:

çıgayka üledi öküş neng taar, köngül tüzdi rabka kamuğdın singlar “Fakirlere çok eşya ve mal dağıttı; her hususta Tanrı’ya gönül bağladı” (KB 1786).

ululuk angar ol bedüklük angar, uğan erklig ol bir kamuğdın singlar “Ululuk ona ve büyüklük ona mahsustur; kadir ve hâkimdir ve her hususta tektir” (KB 3721).

özünğni arığ tut kamuğdın singlar, arığ ol bu begler arığ neng sever “Her bakımdan kendini temiz tut; bu beyler temizdir ve temiz şeyleri severler” (KB 4109).

bularning bile sen katul hem qarıl, boğuzdın singlar sen saıncısız tiril “Sen bunlar ile de temas et, münâsebet kur ve böylece boğazın hususunda endişesiz yaşa” (KB 4401).

ayı artuğ emgek tegürme angar, bayat ol sanga haşmu andın singlar “Onlara kudretlerinin fevkinde işler yaptırıp, eziyet etme; aksi hâlde karşında Tanrıyı bulursun” (KB 4529).

töngüldüm bu halktın sıgındım angar, küdezgey mini ol kamuğdın singlar “Ben halktan vaz geçtim, Tanrıya sıgındım; o beni her şeyden korur” (KB 4792).

munungda oza barmadım men angar, öz asğı tiler erdi mendin singlar “O benden bir fayda beklediği için, bundan önce ben ona gitmedim” (KB 4993).

bu kün biz ilinmiş tururmız mungar, küdezsün bayat bu belâdin singlar “Biz bugün buna kendimizi kaptırmış bulunuyoruz; Tanrı bu belâdan bizi korusun” (KB 6386).

cefa cevri barı manga tegmesüni, otun bifalardın singların bolayı “Dünyanın bütün çevir ve cefâsı bana gelmesin, küstah ve kaba insanlardan uzak olayım” (KB 6603).

Yukarıda verilen örneklerde *sınar* sözcüğünün Karahanlı Türkçesi metinlerinde, cümle içerisinde ayrılma hâli ekiyle birlikte kullanımı göze çarpar. Özellikle “her hususta, her durumda” anlamlarını karşılayan *kamuğdın singlar* söz grubunun kalıplaşmış bir ifade olarak metinde tanıklandığı dikkat çeker. *Mendin, belâdin, kamuğdın, bifalardın, boğuzdın singlar* yapılarında *sınar* “tarafında, tarafta” edat pozisyonunda görev alır. 4688 numaralı beyitte ise sıfat tamlamasının arasına girmiş ve önceki isim unsuru yerine kendisi ayrılma hâli ekini almıştır:

negü teg kılurmen bu tâat tapuğ, yapuğay maña bu sıñarın kapuğ “Ben tâat ve ibâdetimi nasıl edâ edebilirim; bu kapı artık benim için kapanmış olacaktır” (KB 4688).

Ayrıca başka bir örnekte ise *sınar* sözcüğünün kendinden önceki isimde, bulunma hâli ekini çektiği görülür:

sanga kim tusulur tusulğil angar, tusulmaz kişig kıl özüngde sınar “Sana kim faydalı ise, sen de ona faydalı ol; faydasız kimseyi kendinden uzak bulundur” (KB 5538).

Dolayısıyla Karahanlı Türkçesi metinlerinde *sınar* sözcüğü var olmakla birlikte kullanım açısından Köktürkçe ve Eski Uygurcaya göre kısmi bir farklılık sergilemiştir. Örneğin Kutadgu Bilig içerisinde bu kelime, “-dan, -den” ekini karşılayarak “taraf, yan, yön, cihet” sözcüklerine ihtiyaç duyulmadan tercüme edilmiştir.

TS V’te ise ses benzerliği olan ama aynı anlama gelmeyen *sınarı* kelimesi tespit edilmiştir. “Aşağılık, bayağı, yoksul, akıl yoksulu; kendisi gibi, benzeri, arkadaş, akran, emsâl” gibi anlamlara gelir (TS 3431-3432). Bu sebeple, Eski Türkçe metinlerde “taraf, yön” anlamına gelen *sınar* ile anlamca uyumadığı görülür.

Kelimenin tarihî seyri içerisinde günümüz Türk lehçelerine ulaşıp ulaşmadığına bakıldığında “cihet, taraf, yan, yön” anlamlarında *sınar* sözcüğü yoktur (Ercilasun vd, 1991: 102, 850, 962, 994).¹⁷ Ayazlı da çağdaş Türk lehçelerinde bu kelimenin karşılıklarına değinmiştir: Sarı Uygurcada *sınar*, “yarı, yarım”, Tuvacada *çan* “taraf”, Hakasçada *sarsıñ* “çift olmayan”, Altaycada *sınar* “tek, çift olmayan”, Yakutçada *añar* “yarım, yarı”, Yeni Uygurcada *sınar* “çift nesnenin teki” (Ayazlı, 2016: 206). Buna göre Ercilasun vd. hazırlanmış olduğu çalışmaya ek olarak Tuvaca, Sarı Uygurca, Hakasça ve Altayca’yı da incelemeye dâhil etmiştir. Çoğu çağdaş Türk lehçesinde, Köktürkçe metinlerde geçen “çiftin yarısı” anlamındaki *sınar* sözcüğünün fonetik ve semantik olarak aynı veya benzer şekilde yaşadığı görülmüştür. Ancak *sınar* sözcüğünün kısmen runik harfli Eski Türkçe metinler¹⁸ ile daha çok Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde kastedilen “yan, taraf, yön” anlamlarına çağdaş Türk lehçelerinin büyük bir kısmında ulaşılammaktadır. Sadece Tuvacada *çan* “taraf” kelimesi bu anlamlarla ilişkilendirilebilmektedir. Starostin

¹⁷ Tekrara düşmemek adına çağdaş Türk lehçelerinde “taraf, yan, yön, cihet” anlamında *sınar* sözcüğüyle karşılaşılmadığı belirtilmiş, tek tek lehçelerde nasıl geçtiğine değinilmemiştir. Çünkü *ynak* maddesinde bu anlamların çağdaş lehçelerdeki kullanımından bahsedilmiştir.

¹⁸ Şine Usu Yazıtı ve Hemçik - Çırgakı Yazıtında sadece bir kere geçtiği tespit edilmiştir.

ve arkadaşlarının hazırladığı *Altay Dillerinin Etimoloji Sözlüğü*'nde de bu kelime tespit edilmemiştir (Starostin vd, 2003).

Neticede *sıyar* sözcüğü cümlede isim, sıfat, zarf, edat fonksiyonu üstlenmekte; Köktürk Kağanlığı Yazıtlarında daha çok “çift, yarısı” anlamlarına gelmekle birlikte; devam eden tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygurca ve Karahanlıcada “tarafa, tarafta, taraftan; bir şeyin tarafı, yanı; tarafa gibi anlamlar kazanmaktadır. Eski Türkçenin Uygurca kolunda kullanım sıklığına sahiptir. Bunun yanı sıra runik harfli Uygur Kağanlığı dönemine ait Şine Usu Yazıtı ile yine runik harfli Yenisey Yazıtlarından Hemçik-Çırgakı Yazıtında “taraf, yer, yön” anlamıyla iki farklı yerde kullanımına şahit olunmaktadır. Dolayısıyla runik harfli Eski Türkçe metinlerde Eski Uygurcadaki gibi sıklıkla tercih edilen bir sözcük olmadığı açıktır.

3. Buluj:

ED’de bu kelime için ‘corner, angle’ açıklaması yapılmıştır. Buna göre “köşe, cihet, yön” anlamlarına karşılık gelir (ED, s. 343b). Başka bir çalışmada yine “köşe, bucak, bölge arasında”¹⁹ olarak tercüme edilmiştir (TT VII İndeks, s. 106): *Öngdün taydün aişani bulungta* 15/18, *kidin kündin nairiti bulungta* 15/8. *Türk Dillerinde Sontakılar* adlı eserde ise sontakılar ve sontakılar gibi kullanılan adlar kısmında bu sözcüğe yer verilmemiştir (Li, 2004).

Bahaeddin Ögel, bir örnek aracılığıyla bu kelimenin “köşe” anlamına dikkat çeker. “Köşeli Çadırlar” bahsi altında Türk destanlarında yer alan *tokuz bulunnıg üy* “dokuz köşeli ev” açıklamasını yapar; böylece hem Eski Türk sosyal hayatındaki köşeli çadır motifine hem de dokuz sayısının uğruna vurgu yaparak Köktürkçe dönemde tanıklanan *buluj* sözcüğünü örneklendirmiş olur (Ögel, 2000, s. 378). Şinasi Tekin de *bulung yingak artı ukmazlar* “hiçbir köşe bucak bilemezler” (UM II, s. 43) örneğinde *buluj yınjak* ikilemesini “köşe bucak” olarak yorumlar; Ögel ve Tekin’in *buluj* sözcüğünün anlamı hususunda hemfikir oldukları görülür. Hüseyin Namık Orkun ise Irk Bitig’de geçen *buluj* sözcüğünü “kenar” anlamıyla yorumlar: *yağlıg kamuç bulungın yalgayu tirilmiş ölümde ozmış tir* “yağlı (bir) kaşık kenarını yağlayarak dirilmiş, ölümden kurtulmuştur” (Orkun 2011: s. 268 / 18).

Buluj kelimesinin söz grupları içindeki durumuna bakıldığında, *yınjak* ve *sıyar* sözcükleri gibi *tört* sıfatıyla birlikte kullanımı tespit edilir. Ancak *tört buluj* söz grubunun Eski

¹⁹ ‘winkel, zwichengegend’.

Uygurcanın aksine daha çok Köktürkçeden tanımlanması ve *tört* sayı sıfatının ek almadan tamlama oluşturması dikkat çekicidir. Nitekim *yınak* ve *sınar* yön adlarının niteleyicisi *tört*, yalın halde tamlama oluşturduğu gibi, ayrılma hâli ekini bünyesine alarak da söz grubu meydana getirebilmiştir: *tört / törtün sınar*. Köktürkçe dönem metinlerinden tespit edilen *tört bulun* söz grubunun *tört / törtün bulun* şeklinde çeşitlenmesi ise söz konusu değildir. Bu sözcüğün Köktürkçe metinlerinden tespit edilmiş şekilleri ise şu şekilde gösterilebilir: **Tört bulung**ta *edğüsi uyuru* “dört bucaktaki iyileri akıllıları” (Orkun 2011, s. 272). **Tört bul(u)ñd(a)kı** *bud(u)n(u)g koop b(a)z kult(i)m* (KT D29 / 5 - BK K10 / 3 - BK D24 / 2) “dört bucaktaki halkları hep (kendime) bağımlı kıldım” (Tekin, 2010, s. 33 - Tekin, 2010, s. 47). **Tört bul(u)ñdaki** *bod(u)n(u)g kop (a)lm(i)ş* (KT D2 / 2) “dört bucaktaki halkları hep almış” (Tekin, 2010, s. 25)”. **Kagan tört bulung** *kısmı*ş “kağan dört tarafı kısmış” (Orkun, 2011, s. 128). **Tört bulunka** *tökdi* “dört tarafla ittifak akdetti” (Orkun, 2011, s. 553). **Tört bul(u)ñ kop y(a)gı (e)rmiş** (KT D2 / 1 - BK D3 / 3) “dört bucak hep düşman imiş” (Tekin, 2010, s. 25 - Tekin, 2010, s. 51).

Yenisey-Kırgızistan Yazıtlarında da “köşe, bucak, taraf” anlamlarıyla *bulun* sözcüğüyle karşılaşılmaktadır (Aydın, 2013: 500). *Türkisch Turfantexte I* metninden alınan *öngdün küntün bulungda* (TT I, s. 13) örneğinde ise doğrudan yön bildiren (doğu) bir ada eklendiğine tanık olunur: *Öngdün küntün bulungda ögrünçlüg yıl yiltirdi* (TT I, s. 13) Aus dem östlichen und südlichen Winkel wehte ein froher Wind (TT I, s. 13) “doğu ve güney taraftan mutluluk rüzgârı getirdi”.

Söz grupları içerisinde *bulun* sözcüğünün yanına çoğu zaman bulunma hâli ekini aldığı ve kendinden önceki isim unsurunun yalın ya da ayrılma hâli ekli olduğu göze çarpar. Cümle içerisinde “taraftan, tarafta, tarafı” anlamlarını sağlar.

DLT’de *bulung* maddesinde; “köşe, bucak, zaviye” anlamlarında geçmiştir [II, 371] (DLT Dizin s. 24). Dankoff ve Kéllly ise *bulun* şeklinde transkribe etmiş ve “köşe, bucak, köşe başı” olarak yorumlamıştır (1984, s. 339). Kelimenin örneklendiği herhangi bir yapı DLT’de yoktur. Kutadgu Bilig’de de birebir geçtiği örneklerle karşılaşılmamıştır.

Tarama Sözlüğü’nde bu kelime ile ilgili bir tespit yoktur. Altay Dillerin Etimolojik Sözlüğü’nde *bulun* “köşe”²⁰ anlamıyla Türk dilleri arasında geçmektedir (2003: s. 42): TM. *mulu ‘ridge of roof’.

²⁰ ‘corner, angle’.

ProA. **molu* ‘ridge, corner’, PTM. *mulu*, PK **márá*, PT. **buluñ*, PJ. **muna-*. Proto-Türkçede **bul-* 1. ‘corner, angle’ 2. ‘direction’ açıklamalarına yer verilmiş ve “köşe, yön” anlamlarına dikkat çekilmiştir (2003: s. 942). ET. *buluñ*, KaraT. *buluñ*, OT. - OK. *buluñ*, TatT. *bolin*, UyT. *buluñ*, HakT. *puluñ*, Tuv. *buluñ*, Tof. *buluñ*, Yak. *buluñ*, KırT. *buluñ*, KazT. *bulıq* “kenar”, BT. *bolon*. Kelimenin seyri üzerine **buluñ*<**boluñ* açıklaması yer alır (2003: s. 943). Ayrıca Proto-Türkçe dönemde **bulun* “esir, tutuklu” kelimesi de tanıklanır. Ancak hem fonetiği hem de anlamı farklılık gösterir (2003: s. 383).

Çağdaş Türk lehçelerinde “köşe, bucak” anlamlarının hangi söz varlığını tercih ettiği bu noktada dikkat çeker. Buna göre TT. *köşe*; AT. *köşä*, *künc*, BT. *möyöş*, *sat(lık)*, KazT. *burıñ*, KırT. *burç*, ÖT. *bürçäk*, KırT. *poçmak*, *çat*, TürkT. *burç*, *çünk*, UyT. *buluñ*, *büçäk* şeklinde karşılık bulurken (Ercilasun vd 1991: ss. 508-509); TT. *bucak*; AT. *ğäsäbä*, BT. *rayon*, KazT. *avdan*, KırT. *rayon*, ÖT. *tümän*, *nähiyä*, TatT. *rayon*, TürkT. *rayon*, UyT. *nahiyä* (Ercilasun vd, 1991: ss. 82-83) olarak çağdaş Türk lehçelerinde kullanım alanına sahip olmuştur. Eski Türkçenin özellikle Köktürk sahasında işlek bir kullanım alanı sergileyen *buluñ* sözcüğünün Çağdaş Türk lehçeleri arasında “köşe” anlamıyla sadece Yeni Uygur Türkçesinde yaşadığı gözlenmektedir (Ercilasun vd, 1991: s. 509).

Neticede Eski Türkçede *buluñ* “taraf” anlamı yanı sıra “köşe, bucak” anlamlarına da gelmiştir. Köktürkçede işlek bir kullanım alanına sahiptir. Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde bu sözcükle ilgili örneklerle ulaşmakla birlikte az sayıda olduğu gözlenmiştir.

SONUÇ

Eski Türkçe dönemde, yeryüzü şekillerinin bir tarafını kastetmede, kuzey-güney-doğu-batı gibi yönlerin işaretlenmesinde bu kelimelerden yararlanılmıştır. Yakın anlama gelen *buluñ*, *yıñak* ve *sıñar* sözcüklerinin kullanım sıklığının farklılık arz ettiği; *buluñ* sözcüğünün daha çok *tört buluñ* kalıbı içerisinde Köktürkçede, *sıñar* ve *yıñak*’ın ise farklı söz grupları oluşturarak Eski Uygurcada baskın olduğu sonucu çıkarılmıştır. Eski Türkçenin ilk yazılı dönemi Köktürkçede “-den yana, -den tarafa, -den yönüne” anlamını karşılarken *buluñ* sözcüğünün tercih edildiği; zaman içerisinde Eski Uygurca kolunda *yıñak* ve *sıñar* sözcüğüne yönelme olduğu fark edilmiştir. Karahanlıca metinlerinden DLT’de bu üç kelime mevcut olup, Kutadgu Bilig’de sadece *sıñar* kelimesinin varlığı tespit edilmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde *yıñak*, *sıñar* ve *buluñ* söz varlığının durumu incelenmiş ve bunlar arasında *buluñ* sözcüğünün

Eski Türkçede karşılıdığı anlamlardan bir olan “köşe” ile Yeni Uygur Türkçesinde yaşadığı dikkat çekmiştir. “Taraf, yan, yön, cihet” anlamındaki *yıñak*, *sıñar* sözcüklerinin ise yerini Çağdaş Türk kollarında *yan*, *cihet*, *tarap* gibi sözcüklere bıraktığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Eski Türkçe metinlerde, kalıplaşmış ifadeler ve hendiadyoin yapılarında da bu sözcüklerden yararlanıldığına tanık olunmuştur: *buluñ yıñak*, *yol yıñak* gibi. Cümle içerisinde bu sözcükler isim ve özellikle de edat işleviyle görev almıştır.

Eski Türkçenin farklı dönemlerine ait metinlerde, *yıñak*, *sıñar* ve *buluñ* sözcüklerinin nasıl bir kullanım sergilediğini yansıtan tablo ise aşağıdaki gibidir²¹:

	Köktürkçe ve Runik Harfli Metinler	Eski Uygurca	Karahanlıca
Yıñak	Köktürk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı dönemine ait yazıtlar ile Yenisey bu kelime tespit edilmemiştir.	<i>Törtin yıñak</i> “dört tarafta, dört taraftan” <i>Tört yıñakdın</i> “dört taraftan, dört tarafta” <i>Tagıñ yıñakında</i> “dağ tarafında, dağ tarafından” <i>Tagın yıñakında</i> “dağ tarafında, dağ tarafından” <i>Tagdın yıñak</i> “dağ tarafında, dağ tarafından” <i>Kidin yıñak</i> “batı (geri) tarafında, batı tarafından” <i>Ongdın yıñak</i> “doğu tarafında, doğu tarafından” <i>Kündin yıñak</i> “güney tarafından, güney tarafında” <i>Korkunçsız yıñak</i> “korkusuz tarafından” <i>Yol yıñak</i> “kurtuluş yolu”: hendiadyoin <i>Buluñ yıñak</i> “köşe bucak”: hendiadyoin	<i>Tegme</i> <i>yañgak</i> (Atalay, 1998: s. 241) “her taraftan”
Sıñar	<i>Beridin sıñar</i> “güney ucundan” (Şine Usu Yazıtı) <i>Eşim sıñarım</i> “eşim etrafındakiler” (Hemçik-Çırgakı Yazıtı)	<i>Alquın sıñar</i> “her tarafta, her taraftan” <i>Alqudın sıñar</i> “her tarafta, her taraftan” <i>İçtin sıñar</i> “iç tarafta, iç taraftaki” <i>Ontın sıñar</i> “on tarafta, on taraftan” <i>Ontun sıñar</i> “on tarafta, on taraftan” <i>Ondın sıñar</i> “on tarafta, on taraftan”	(KB, Reşit Rahmeti Arat) <i>Kamuğdın sıngar</i> “her hususta” <i>Boğuzdın sıngar</i> “boğazın hususunda” <i>Andın sıngar</i> “karşında” <i>Mendın sıngar</i> “benden” <i>Belädin sıngar</i> “beladan”

²¹ Tabloda yer alan örneklerin könyelerine bu çalışmanın içerisinde ulaşılabilir.

	<i>Koptın sıgar</i> “her tarafta, her taraftan” <i>Tört sıgartın</i> “dört tarafta, dört taraftan”	<i>Bifâladın sıngardın</i> “kaba (insan)lardan” <i>Özingde sıngar</i> “kendinden, kendi tarafından” (DLT, Dankoff-Kelly) <i>Sıngardın yori</i> “kenardan yürü”
	<i>Öngdün tağdın aişani bulungta</i> “doğuda, dağ aişani tarafında”, “doğuda, dağ aişani tarafından”	
Buluğ	<i>Tört bulungtaki</i> “dört taraftaki” <i>Tört bulungı</i> “dört tarafi” <i>Tört buluğ</i> “dört taraf, dört tarafta, dört taraftan” <i>Tört bulunka</i> “dört tarafta, dört tarafa”	(DLT, Dankoff-Kelly) <i>Buluğ</i> “köşe, bucak, köşe bucak” (DLT, Besim Atalay) <i>Buluğ</i> “köşe, bucak, zaviye”
	<i>Öngdün kiütün bulungda</i> “doğu (ileri), güney tarafında”, “doğu (ileri), güney tarafından” <i>Kıdın kündin nairiti bulungta</i> “batı, güney nairiti tarafında”, “batı, güney nairiti tarafından” <i>Buluğ yınak</i> “köşe bucak”	

ARAŞTIRMA METİNLERİ

MaitrHbA: Geng Sh., H.J. KLIMKEIT ve J. P. LAUT, 1998: Eine buddhische Apokalypse: die Höllenskapitel (20-25) und die Schlusskapitel (26-27) der Hami-Handschrift der alttürkischen Maitrisimit unter Einbeziehung von Manuskriptteilen des textes aus Säjim und Murtuk, Wiesbaden.

AY: Kaya, C.:(1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.

ED: Clouston, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre – Thirteenth – Century Turkish*, Oxford.

DLT: Atalay, B. (1998). *Divânu Lugâti't Türk Tercümesi I, Cilt I*. Ankara: TDK Yayınları.

Dan-Kelly: Dankoff Robert, James Kelly (1982). *Mahmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)*. Part I, Sources of Oriental Languages And Literatures 7. Edited by Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin. Harvard University.

TT I: BANG, W., A. Von Gabain (1929). *Türkisch Turfan Texte I*.

TT III: Bang, W., A. Von Gabain (1930). *Türkisch Turfan Texte III*.

TT VII IN: Bang, W., A. V. Gabain, Reşit Rahmeti Arat (1933-1934). *Türkische Turfan Texte VII Index*.

SUK: Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte*. Osaka University Press.

U IV / A: Müller, F. M. K., A. Von Gabain (1945). *Uiguirca IV – A*. (Çev. S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.

U IV / B, C, D: Müller, F. M. K., A. Von Gabain (1946). *Uiguirca IV – B, C, D*. (Çev. S. Himran). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Diş: Kaljanova, E. (2005). *Uygurca Dişastvustik (Giriş - Metin - Çeviri - Dizin - Tıpkıbasım)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi. İstanbul.

UM II: Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Sevinç Matbaası.

KB: Arat, Reşit R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yayınları.

Das.: Elmalı, M. (2016). *Dasakarmapathâvâdânâmâlâ*. Ankara: TDK Yayınları.

KT: Tekin, T. (2010). *Kültigin Yazıtı. Orhun Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.

BK: Tekin, T. (2010). *Bilge Kağan Yazıtı. Orhun Yazıtları* Ankara: TDK Yayınları.

KISALTMALAR

AT.:	Azerbaycan Türkçesi.
BT.:	Başkurt Türkçesi.
Çuv.:	Çuvaşça
ET.:	Eski Türkçe
Euy.:	Eski Uygur Türkçesi
Gag.:	Gagavuzca
HakT.:	Hakas Türkçesi
Hal.:	Halaçça
KaraT.:	Karahanlı Türkçesi
KazT.:	Kazak Türkçesi.
KırT.:	Kırgız Türkçesi.
KkalpT.:	Karakalpak Türkçesi
KrmT.:	Kırım Türkçesi
KumT.:	Kuman Türkçesi
NogT.:	Nogay Türkçesi
OK.:	Orta Kıpçakça
Or.:	Orhon Türkçesi
OT.:	Orta Türkçe

ÖT.:	Özbek Türkçesi.
PJ:	Proto - Japonca
PK:	Proto – Korece
ProA.:	Proto-Altayca
PTM:	Proto-Tunguz-Mançuca
PTürk / PT:	Proto-Türkçe
Sal.:	Salarca
SUy.:	Sarı Uygurca
TatF:	Tatar Türkçesi.
TM:	Tunguz - Mançuca
Tof.:	Tofaca
TS.:	Tarama Sözlüğü
TT.:	Türkiye Türkçesi.
Tuv.:	Tuvaca
TürkT.:	Türkmen Türkçesi.
UyT.:	Uygur Türkçesi.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (2003). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz. Kemal Eraslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (2010). Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bununla İlgili Tâbirler. *Türkiyat Mecmuası*. 14(0), 1-24.
- Arat, Reşit Rahmeti ve Wolfram Eberhard (1937). *Türkische Turfantexte VII Index*. Berlin.
- Atalay, Besim (1998). *Divanü Lüğati't Türk Tercümesi I, Cilt I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ayazlı, Özlem (2011). Mahâyâna Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler. *Turkish Studies*. 6(1), 635-641.
- Ayazlı, Özlem (2012). *Altun Yaruk Sudur, VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.

- Aydın, Erhan (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, Erhan ve Risbek Alimov ve Fikret Yıldırım (2013). *Yenisey - Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Bang, W. ve A. Von Gabain (1929). *Turkisch Turfan Texte I*. seite 241-268, Mai.
- Bang, W. ve A. Von Gabain (1930). *Turkisch Turfan Texte III*. seite 183-211, April.
- Bang, W. ve A. V. Gabain ve Reşit Rahmeti Arat (1933-1934). *Türkische Turfan Texte VII Index*.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre Dictionary of Pre - Thirteenth - Century Turkish*. Oxford.
- Çetin, Engin (2012). *Altun Yaruk, Yedinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Dankoff Robert ve James Kelly (1982). *Mahmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lûgat at-Turk)*. Part I. Edited by Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin. Sources of Oriental Languages And Literatures 7, Turkish Sources VII. Harvard University.
- Divanü Lûgat-it-Türk Dizini (1972). Ankara: TDK Yayınları.
- Elmalı, Murat (2009). *Dasakarmapathavadanamala, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Bölümü Doktora Tezi. İstanbul.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve A. Mehmedoğlu Aliyev ve Almas Şayhulov ve E. Zadaulı Kajıbek ve K. Konkobay Uulu ve Berdak Yusuf ve Cebbarmehmet Göklenov ve V. Uyguroğlu Maħpir ve Ali Çeçenov (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap) I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Erdal, Marcel (2004). *A Grammer of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. AKALIN). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hamilton, James Russell (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. Vedat Köken). Ankara: TDK Yayınları.
- Kaljanova, Elmira (2005). *Uygurca Dışastvustik (Giriş - Metin - Çeviri - Dizin - Tıpkıbasım)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi. İstanbul.
- Li, Yong-Song (2004). *Türk Dillerinde Sontakalar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.
- Müller, F. M. K. ve A. Von Gabain (1945). *Uiguirca IV – A*. (Çev. S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Müller, F. M. K. ve A. Von Gabain (1946). *Uiguirca IV – B,C,D*. (Çev. S. Himran). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Orkun, Hüseyin Namık (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt: III, IV, V*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (1988). *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Ölmez, Mehmet (1994). *Hsiian-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara.
- Räsänen, Marttu (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII*. Helsinki.
- Starostin S. A., A. V. Dybo, O. A. Mudrak (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages Part One (A-K), Part Two (L-Z), Part Three (Indices)*. Leiden-Boston: Brill.

- Şirin, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tarama Sözlüğü (2009). 8 Cilt. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1960). *Uygurca Metinler I, Kuşa İm Pusar (Ses İşiten İlah), Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapungdarika-sutra)*. Erzurum: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II, Mayrısimit, Burkancların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, Talât (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Yay. Mehmet ÖLMEZ. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Tekin, Talât (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uçar, Erdem (2013). On Taraftaki Boddhisattva'nın Buddha'ya Methiyesi: Altun Yaruk Sudur: X. Tegzinç, XXVII. Bölök [R-M 644/18-640/08]. *Dil Araştırmaları Dergisi*. (12/Bahar): 31-57.
- Yamada, Nobou (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte*. Osaka University Press.
- Zieme, Peter (1981). *Altorientalische Forschungen VIII, Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für Buddhistische Klöster, Akademie Der Wissenschaften Der DDR Zentralinstitut Für Alte Geschichte Und Archeologie, Mit 24 Tafeln*. Akademie Verlag Berlin.